

DARIA DOMARAŃCZYK

(Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny)

PROBLEMATYKA PSYCHOLOGII DZIECKA NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU NA ŁAMACH „ATENEUM” I „PRZEGLĄDU FILOZOFICZNEGO”

Aspirująca do miana samodzielnej nauki od drugiej połowy XIX wieku psychologia w kręgu swoich ścisłych zainteresowań od samego początku umiejscowiła problematykę dzieci i ich szeroko rozumianego rozwoju. Pierwsze naukowe prace psychologiczne traktujące *stricte* o rozwoju i wychowaniu pojawiły się w formie książkowej na ziemiach polskich dopiero w latach osiemdziesiątych XIX wieku, co, jak podkreślała Wanda Bobrowska-Nowak, niejako było wymuszone przez rosnące zapotrzebowanie społeczne¹. Docierające do odbiorców publikacje bez polskiego przekładu wywoływały spore zainteresowanie i to właśnie od ich przetłumaczenia rozpoczęło się ukazywanie się na rynku wydawniczym książek w tym temacie. Pierwszymi polskimi opracowaniami naukowymi dotyczącymi psychologii dziecka były książki Adolfa Dygasińskiego pt. *Obraz psychicznych zjawisk w organizmie ludzkim. Wykłady przeznaczone dla informacji wychowawców zestawil A.D. podług licznych podręczników* (1884) oraz Ludwika Wolberga pt. *Psychologia dziecka. Wykład popularny o uczuciach i umyśle dziecka zastosowany do wychowania podług dzieł Pereza, Presera, Darwina i innych*². Pierwsze kompleksowe – encyklopedyczne omówienie zagadnienia *psychologii dziecka* – zostało natomiast opublikowane dopiero w 1923 roku w dziewiątym tomie *Encyklopedyi Wychowawczej*, która ukazała się pod redakcją Romana Penkiewicza. Hasło opracowane przez Anielę Szycównę przedstawiało się następująco:

¹ W. Bobrowska-Nowak, *Materiały pomocnicze do historii psychologii: psychologia rozwojowa i wychowawcza w latach 1870–1930: (skrypt przeznaczony dla studentów II i IV roku psychologii oraz dla I i IV roku pedagogiki studiów dziennych i zaocznych)*, Katowice 1979, s. 35.

² Ibidem, s. 37.

Jak sama nazwa wskazuje, psychologia dziecka stanowi dział psychologii, mający za treść objawy życia psychicznego w dzieciństwie. Gdy psychologia ogólna człowieka bada czynności psychiczne i ich wytwory w ogólności, psychologia dziecka zajmuje się temi samymi faktami psychicznymi, o ile zachodzą w pierwszej epoce życia, zwanej najogólniej „dzieciństwem”; wyrazem tym obejmujemy wszystkie kolejne stadia rozwoju, a więc nie tylko niemowlęstwo i właściwe dzieciństwo, lecz i wiek wyrostka i podlotka (adolescencja) aż do zupełnej dojrzałości fizycznej i psychicznej t. j. do 18-go lub 20-go roku życia. W zakres psychologii dziecka wejdzie: geneza życia psychicznego w ogólności wszystkich jego objawów poszczególnych, opis dalszego ich rozwoju we wszystkich fazach kolejnych aż do tej postaci, w jakiej je spotykamy w życiu psychicznym dorosłych, dokładna charakterystyka tych wszystkich zjawisk psychicznych, które stanowią wyłączną własność dzieciństwa i nie dają się już obserwować w późniejszych okresach życia, stąd jako synteza tych wszystkich studyów całkowity obraz psychiki dziecka w odróżnieniu od dorosłego z uwzględnieniem w każdej dziedzinie głównych typów dziecięcych [...]³.

Ponadto autorka hasła umieściła w nim także przegląd dotychczasowych badań i bibliografię prac dotyczących psychologii dziecka i wychowawczej. A. Szycówna na koniec omawianego w *Encyklopedyi* zagadnienia opisała działającą w przeszłości i jej współcześnie instytucje i towarzystwa, a także wydawane czasopisma, organizowane wykłady i kongresy dotyczące psychologii dziecka⁴. Warto zaznaczyć, że A. Szycówna była jedną z najwybitniejszych polskich psychologek podejmujących w swych badaniach psychologię dziecka i zagadnienia wychowania. Jej prace i wyniki eksperymentów były i są nadal przywoływane w publikacjach poświęconych omawianej tematyce, nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach europejskich i w Stanach Zjednoczonych⁵.

Nieco wcześniej polski czytelnik mógł przeczytać artykuły poświęcone omawianej tematyce w prasie kobiecej, popularnej oraz specjalistycznej. Problematyka poruszana w artykułach była bardzo szeroka – od charakterystyki najczęściej występujących zaburzeń u najmłodszych i młodzieży, przez omówienie etapów rozwoju emocjonalnego człowieka, a wreszcie o sprawy relacji koleżeńskich i związane z przyswajaniem wiedzy (w domu i szkole). W ukazującym się w latach 1876–1901 warszawskim czasopiśmie „Ateneum” opublikowanych zostało kilka bardzo ciekawych artykułów poświęconych

³ A. Szyc, *Psychologia dziecka*, [w:] *Encyklopedia Wychowawcza*, red. R. Plenkiewicz, t. 9, z. 1, Warszawa 1923, s. 55–56.

⁴ Ibidem, s. 57–83.

⁵ Aniela Szycówna (1869–1921) – polska psycholog i pedagog, wieloletnia redaktorka naczelna pism: „Przeglądu Pedagogicznego” (1890–1897), „Małego Pisemka” (1901–1905), „Nowych Torów” (1906–1909) oraz „Szkoły Powszechnej” (1920–1921), w latach 1907–1921 stała na czele Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi.

Fot. 1. Aniela Szycówna
(źródło: <http://www.archiwum.wfis.uw.edu.pl>)

psychologii dziecka oraz wychowania. Do tego periodyku o charakterze naukowego pisma pisali czołowi polscy przedstawiciele świata nauki i kultury, dopasowując swoje teksty dla szerokiego grona odbiorców, którzy niekoniecznie orientowali się w omawianych zagadnieniach. Mimo, że najbardziej znanym polskim psychologiem piszącym do tego czasopisma był Julian Ochorowicz, to jednak jego artykułów nie można raczej zaliczyć do tych o psychologii wychowania⁶. Na łamach „Ateneum” podejmował zagadnienia psychologii klinicznej, uzależnień oraz z zakresu badania zachowań bohaterów literackich. Do omawianego tytułu pisali także Jan Władysław Dawid, Henryk

Fot. 2. Jan Władysław Dawid
(źródło: <http://mm.pwn.pl/ency/jpg/583/2b/d22i0086.jpg>)

⁶ Artykuły poświęcone psychologii dziecka i wychowania autorstwa Juliana Ochorowicza można było przeczytać w tygodniku „Opiekun Domowy. Pismo tygodniowe obrazowe, poświęcone rodzinom polskim”, który ukazywał się w latach 1865–1876 w Warszawie pod redakcją A. Mieczyńskiego (do 1870), B. Aspisa (1871–1872), następnie H. Perzyńskiego i A. Pileckiego.

Struve, Jan Kozłowski, Anna Wyczółkowska, Aniela Szcówna, Edward Abramowski, Gustaw Doliński, Józef K. Potocki oraz umieszczano szereg przedruków artykułów z zagranicznych czasopism pióra Karola Darwina.

Pierwszy z wyżej wymienionych autorów opublikował w 1886 roku na łamach pisma artykuł pt. *Program postrzeżeń psychologiczno-wychowawczych nad dzieckiem od urodzenia do 20 roku życia. Przewodnik ułatwiający poznanie dziecka przez Jana Władysława Dawida*. Tekst był zapowiedzią mającej ukazać się na rynku wydawniczym książki pod tym tytułem. Autor kierował w nim apel do rodziców – przede wszystkim do matek, a ponadto do wychowawców o uważne obserwowanie swoich dzieci i podopiecznych, a także spisywanie uwag na ten temat. Powyższe notatki wraz ze specjalnie opracowanymi kwestionariuszami miały być podstawą dalszych badań dla pedagoga oraz psychologa. Szczegółowy kwestionariusz badań umieścił J. W. Dawid w artykule dzieląc go na 12 działów:

1) O rodzicach, wychowawcach i otoczeniu wśród którego dziecko się wychowuje

2) Czynniki fizyczne wychowania, o zachowaniu się dziecka w czasie zdrowia i choroby

3) O zmysłach

4) O pamięci i o kojarzeniu się wyobrażeń

5) O uwadze i spostrzegawczości (o pytaniach dziecka, o prędkości działań umysłowych)

6) O zasobie doświadczeń i wyobrażeń

7) O wyobraźni

8) O rozumie, nauce i szkole

9) O mowie

10) i 11) O uczuciach

12) O ruchach i woli

Warto w tym momencie wspomnieć, że był to pierwszy polski kwestionariusz psychologiczny do badań rozwoju dziecka stworzony przez Polaka. Dawid napisał także w tym artykule bardzo ważne słowa, które często były i są nadal cytowane w podręcznikach do psychologii wychowania:

Gdyby z całej tej pracy – powiada – nic innego urosnąć nie miało, jak miłość dziecka w sercach naszych, to i tak zysk jej byłby nieoceniony ... bo nam brak bardzo tej miłości ...nie tej zwierzęcej, instynktowej, która kochać każe siebie samego w przedmiocie, lecz ludzkiej i rozumnej, który uczy kochać przedmiot dla niego, budzi gotowość do ofiar, daje chęć i siłę do czynów...⁷.

⁷ J. W. Dawid, *Program postrzeżeń psychologiczno-wychowawczych nad dzieckiem od urodzenia do 20 roku życia. Przewodnik ułatwiający poznanie dziecka przez Jana Władysława Dawida*, „Ateneum” 1886, z. IV, s. 563.

Innym bardzo ciekawym artykułem dla omawianego tematu jest *Wychowanie dziecka do lat 6 włącznie* pióra Henryka Wernica z 1881 roku. Autor kieruje swoje słowa przede wszystkim do matek małych dzieci i stara się nakłaniać je do odpowiedniego kształtowania swoich pociech. Swoje rozważania rozpoczyna od przytoczenia nauk Jana Amosa Komeńskiego⁸, a kończy na najnowszych ówczesnych poglądach. Rozpatruje je na następujących płaszczyznach: *Miłość i zaszczepianie jej w sercu dziecka, Posłuszeństwo, Przyzwyczajenie, przykład, Ukształcenie rozumu, Zabawy, Nieprawdomówność i kłamstwo, Życzliwość i przychyłność, Zaszczepienie uczucia religijnego*. Wytyka matkom błędy najczęściej popełniane w trakcie wychowania dzieci, na przykład mówiąc do nich:

Stasiu, nie kochasz mnie, nie mam już mego dobrego syna!⁹

Fot. 3. Henryk Wernic

(źródło: http://www.polacyzwyboru.pl/UserFiles/System/Mini/img_51b358ce275ec.jpg)

Co miało wzbudzić u podopiecznego poczucie winy i wymusić zmianę postępowania. Ponadto wymienia przywoływanie dziecka do siebie w chwili, gdy grymasi, ma zły humor, czy nie ma ochoty słuchać opiekuna. Powinno się stopniowo uzyskiwać posłuch u dziecka co H. Wernic spuentował następująco:

W tych razach, w których wola dziecka pozostaje w sprzeczności z naszą wolą, unikać należy wielosłowności, niepotrzebnej gadaniny, lecz wypada po-

⁸ Jan Amos Komeński (1592–1670) – czeski pedagog, filozof, reformator protestancki. Twórca i propagator jednolitego systemu powszechnego nauczania. Zalecał objęcie nauczaniem wszystkich niezależnie od płci i stanu, a także propagował nauczanie w języku ojczystym (nauka łaciny miała być wprowadzana później).

⁹ H. Wernic, *Wychowanie dziecka do lat 6 włącznie*, „Ateneum” 1881, z. III, s. 380.

stępować stanowczo tak, iż od rozkazu naszego nie ma już żadnej apelacji. Ustawiczne natomiast musztrowanie dzieci, które tak jest ulubione kobietom starym albo matkom zdenerwowanym, winno być bezwarunkowo wyrzucone z zasobu środków wychowawczych¹⁰.

Psycholog zwracał też uwagę na bardzo ważną kwestię, jaką jest wizerunek rodzica (w tekście zwraca się tylko do matek¹¹) jako autorytetu dla dziecka. Jak pisał, nade wszystko trzeba wystrzegać się kłamstwa i obietnic bez pokrycia, gdyż dziecko straci wówczas zaufanie. Matki powinny też sięgać po najnowsze publikacje poświęcone wychowaniu dzieci i nie ograniczać się jedynie do metod wpajanych przez pokolenia¹².

Poza powyższymi artykułami w „Ateneum” można znaleźć jeszcze takie interesujące i wartościowe teksty jak:

* *Pierwsza książka obrazkowa dla zabawy i nauki małych dzieci (od 3 do 6 lat) przez Starego Nauczyciela,*

* *Epoka myśli wychowawczych, która matkom i ojcom odbiera sen w nocy i apetyt we dnie,*

* *Marzenia o przyszłości dzieci przeszkodą w uwzględnianiu zmian,*

* *Niecierpliwość młodzieży,*

* *Nowe myśli o wychowaniu, podług ogólnych zasad pedagogiki Herberta Spencera,*

* *Poezycja, muzyka i rysunek jako środki wychowania estetycznego – przyczynek do psychologii,*

* *Poradnik dla osób wybierających książki dla dzieci i młodzieży,*

* *Przegląd najnowszych książek o wychowaniu,*

* *Nauka w domu. Przewodnik dla wychowawców,*

* *Rozwój idei i ich znaczenie wychowawcze,*

* *Czynniki rozwoju,*

* *Rozwój pojęciowy dziecka w okresie lat 6–12. Badania nad dziećmi.*

Warto podkreślić, że przedstawione w tych artykułach badania, analizy i wnioski stanowiły nowatorskie ujęcie tematu znanego przecież od wieków – wychowania dziecka. Niektóre z nich, jak np. autorstwa Anieli SzycoŃny są dalej przywoływane na studiach psychologicznych jako podstawy psychologii wychowawczej.

W innym tonie i do węższego grona czytelników (specjalistów) skierowane były teksty umieszczane w wychodzącym od 1897 roku „Przeglądzie Filozoficznym”. Czasopismo od 1904 roku stało się oficjalnym pismem

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ojcowie w omawianym okresie praktycznie nie uczestniczyli w wychowywaniu dzieci. Powszechnie przyjęte w społeczeństwie było, że takimi kwestiami zajmowały się kobiety.

¹² H. Wernic, *Wychowanie dziecka...*, s. 381.

Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, a od 1907 roku Polskiego Towarzystwa Psychologicznego oraz patronowało działalności Polskiemu Towarzystwu Badań nad Dziećmi. Pisali do niego czołowi przedstawiciele polskiej filozofii, psychologii, socjologii oraz neurologów i psychiatrów, m.in. Kazimierz Twardowski, Edward Abramowski, Władysław Kozłowski, Jan Władysław Dawid, Władysław Witwicki, Józefa Joteyko, Stanisław Brzozowski, Władysław Heinrich, Władysław Sterling, czy Aniela Szycówna. Przeglądając „Przegląd Filozoficzny” można zauważyć, że znajduje się w nim niewiele artykułów poświęconych psychologii dziecka, psychologii wychowawczej czy psychologii rozwojowej. Analizując zainteresowania badawcze wymienionych autorów można przypuszczać, że ci nieliczni podejmujący w swych pracach takie zagadnienia publikowali ich wyniki w periodykach jeszcze bardziej wyspecjalizowanych jak np.: w „Przeglądzie Pedagogicznym”, czy założonym w 1908 roku przez Anielę Szycównę czasopiśmie „Nowe Tory”.

Niewątpliwie ostatnia z wyżej wymienionych była autorką największej liczby artykułów w „Przeglądzie Pedagogicznym” poświęconych psychologii dziecka i psychologii wychowawczej. Uwagę czytelnika zwracają zwłaszcza dwa teksty A. Szycówny z 1907 roku – *Psychologia dziecka w początkach XX wieku* oraz *Rozwój pojęć moralnych u dzieci*.

W pierwszym z nich autorka przybliżyła czytelnikowi kierunki rozwoju badań i popularyzacji wiedzy na temat psychologii dziecięcej. Są to według niej prace naukowe, towarzystwa naukowe, wykorzystanie psychologii w pedagogice (psychologia dydaktyki i dydaktyka eksperymentalna), laboratoria psychologii dziecięcej oraz wykłady z tej dyscypliny. A. Szycówna streściła najnowsze *trendy* wychowawcze opracowywane przez pedagogów i psychologów z Francji, Wielkiej Brytanii i USA, gdzie odchodziło się od typowych badań laboratoryjnych na rzecz indywidualnych obserwacji dziecka. Podkreślała także coraz szersze zainteresowanie dziećmi wymagającymi szczególnej troski i opieki. Nazywanymi w tekście *nienormalnymi*¹³ dziećmi ma się zająć raczkująca nowo powstała *psychologia dzieci nienormalnych*. Ponadto stwierdziła, że także polska i czeska psychologia znajdowały sobie własne pole do badań nad dziećmi, czego przykładem miały być kwestionariusze określające poziom zapamiętywania przez dzieci oraz badania nad szeroko rozumianą pamięcią¹⁴.

Drugi artykuł pt. *Rozwój pojęć moralnych u dzieci* był opublikowanym referatem z posiedzenia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego z 25 lipca 1907 roku w Krakowie. Autorka przybliżyła w nim pojęcie moralności

¹³ A. Szycówna, *Psychologia dziecka w początkach XX wieku*, „Przegląd Filozoficzny” 1907, z. 4/5, s. 546.

¹⁴ Ibidem, s. 548.

i stopniowy rozwój jej postrzegania przez dzieci. Według naukowców najmłodszy kształtują swoje postępowanie pod wpływem obserwacji reakcji dorosłych, co charakteryzuje fragment artykułu:

Już małe dziecko dostrzega, że niektóre jego postęпки spotykają się z uznaniem i zadowoleniem starszych, inne przeciwnie ściągają nań naganę lub karę: są rzeczy nakazane i zakazane; pierwsze wychowawcy nazywają dobremi, więc i ono dochodzi do przekonania, że robić dobrze to znaczy tak, jak mama karze [...] Dobrym być znaczy sprawiać innym przyjemność¹⁵.

A. Szycówna zwracała także uwagę na łańcuch skojarzeń u najmłodszych dzieci:

dobro -> światło - cnota - rozum - piękno - szczęście - radość - uśmiech
zło -> ciemność - grzech - głupota - brzydota - nieszczęście - smutek - płacz

Wraz z wiekiem i rozwojem następowało, jak pisała, rozszerzenie tych skojarzeń, ale dalej w kategorii ogólnej, co badaczka opisuje następująco:

Umieć lekcje, jak mamie upadnie napařtek to go podnieść i podać, codziennie myć ręce i szyję, biednemu rzucić grosz¹⁶.

Potem powinno pojawić się poczucie pilności, miłosierdzia, uprzejmości i porządku.

Dalej autorka porównuje cechy charakteru dziewcząt i chłopców pod względem wychowania i pochodzenia (inteligentkie, miejskie i wiejskie), co puentuje w sposób następujący:

W rodzinach inteligentnych różnice podkreślają się na każdym kroku: panience dobrze wychowanej nie wypada figlować i dokazywać, jak chłopiec żywo upominać się o swoje prawa, być śmiałą, odważną, pewną siebie: gdy znów chłopiec łagodny i delikatny, bywa często przedmiotem śmiechu i nieraz zdobywa sobie pogardliwe przezwisko „baby”. Ta ciągła suggestja często wydaje skutek: chłopcy zaczynają lekceważyć sobie dobroć, łagodność, cierpliwość, jako zalety, których tylko od dziewcząt należy wymagać, dziewczęta więcej je cenią, jakkolwiek nie tak wysoko jak inne przymioty¹⁷.

Wśród innych artykułów opublikowanych na łamach „Przeglądu Filozoficznego” warto jeszcze wymienić następujące: *O zadaniach i metodach*

¹⁵ Eadem, *Rozwój pojęć moralnych u dzieci*, „Przegląd Filozoficzny” 1907, z. 4/5, s. 549.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, s. 552.

psychologii dziecka, Kwiaty i dzieci. Przyczynek do psychologii dziecka oraz Cele i zadania wychowawcze. Poza samymi artykułami w czasopiśmie znajduje się także szereg sprawozdań ze wspomnianego wcześniej Towarzystwa Badań nad Dziećmi oraz zapowiedź i poniekąd reklama nowo powstałego czasopisma psychologiczno-pedagogicznego „Nowe Tory”, którego redaktorką naczelną została właśnie Aniela Szygówna. Badaczka już w 1904 roku podsumowała dotychczasowy dorobek i starania polskich psychologów dziecięcych i psychologów wychowania pisząc m.in.:

Jeżeli ogłaszaliśmy studia oryginalne, pragnęliśmy, aby ich braki pobudziły kogo do pisania pracy lepszej, gruntowniejszej: jeśli streszczaliśmy lub tłumaczyliśmy rzeczy obce, chodziło nam o to, aby podobne badania powtórzone na naszym gruncie. Życzeniem, które nas przenika, jest iżbyśmy posiadli kiedyś psychologię dziecka polskiego [...] ¹⁸.

Temat historii polskiej psychologii dziecka, zwłaszcza na łamach prasy, jest jeszcze dość słabo rozpoznany przez współczesnych badaczy. Psychologowie sporadycznie odwołują się w swoich badaniach i publikacjach do pionierów tej nauki. Zwłaszcza na łamach najnowszych książek i czasopism brakuje odwołań do osiągnięć z ostatnich dekad XIX stulecia. Zdecydowanie więcej informacji można już znaleźć na temat działalności pierwszych polskich ośrodków badawczych – katedr uniwersyteckich, towarzystw, instytucji i wydawanych specjalistycznych tytułów już w dwudziestoleciu międzywojennym. Także dla historyków temat początków psychologii, w tym także rozwoju emocji i motywacji u dzieci nigdy nie był zbyt interesujący. Dlatego należy skierować postulat badawczy do przedstawicieli obu dyscyplin oraz wyspecjalizowanych psychohistoryków o kompleksowe przeanalizowanie źródeł i ustalenie korzeni polskiej psychologii, w tym psychologii dziecka i psychologii wychowawczej. Kwerendą źródłową powinno objąć się prasę epoki różnych specjalności, ówczesne publikacje książkowe, ponadto zachowane wspomnienia i listy osób, które związane były z tą problematyką oraz dostępne archiwalia.

¹⁸ A. Szygówna, *Jak badać umysł dziecka. O zasadach metodach psychologii dziecka*, Warszawa 1904, s. 15.